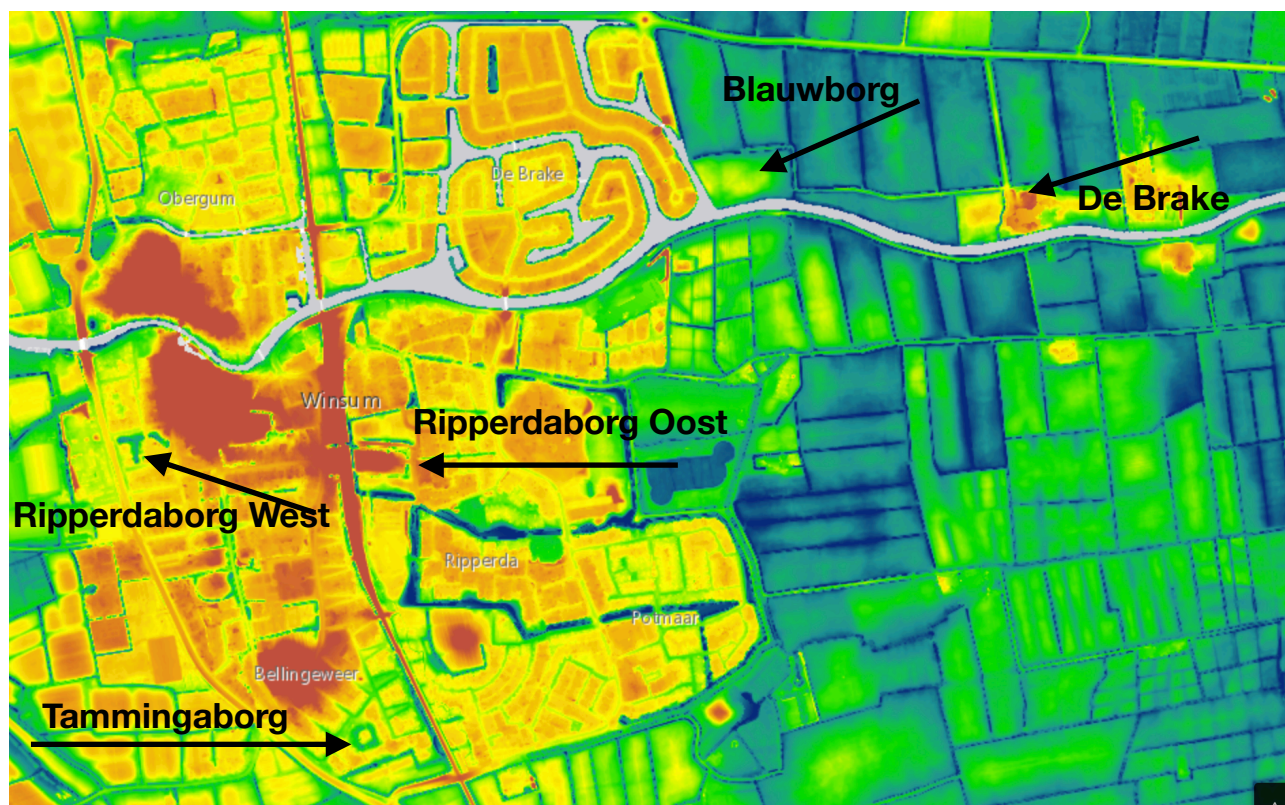

Informatiebestand wandelroute Borgen 2.

Actuele hoogtekarte Winsum met locaties voormalige borgterreinen. Rood is hooggelegen en blauw is laaggelegen.

a. Ripperdaborg Oost huidige Ripperdaheerd.

Borgen in Groningen

In tegenstelling tot in de rest van Nederland, is in Groningen het oude woord "burg" of "burcht" in ere gehouden, waardoor kastelen in het noorden van Nederland twee kenmerkende benamingen hebben: in Friesland "stinzen" en in Groningen "borgen". Toch is de benaming "borg" aan enige devaluatie onderhevig geweest, doordat ook niet middeleeuwse kastelen, maar ook bepaalde huizen uit latere eeuwen de benaming "borg" namen of kregen. Zo zijn er in de 17e eeuw buitenhuizen van verveners geweest die men "borgen" of "veenborgen" ging noemen. Later gingen zelfs gewone maar rijke boeren en burgers hun huis borg noemen en sinds 1980 ongeveer is het een geliefde benaming voor flatgebouwen en bejaardenhuizen.

Steenhuizen

Tot de dertiende eeuw waren, bij gebrek aan natuursteen, vrijwel alle huizen en gebouwen van ons land opgetrokken uit hout. De brandende pijlen van belegeraars vormden de ernstigste bedreiging van mensen, die zich achter houten muren verschansten. Maar toen in de 13de eeuw de baksteen door premonstratenzer monniken werd geïntroduceerd, kon men beginnen aan de bouw van sterke, onbrandbare, stenen huizen. De bakstenen of kloostermoppen waren duur. De bouw van een steenhuis kwam dan ook altijd voor rekening van een rijk grondbezitter. Zo'n steenhuis dat tussen 1300 en 1400 werd gebouwd was ca. 11 meter lang en 8 meter breed. De muren werden stevig opgemetseld, wel een meter dik. De toegang lag op de eerste

verdieping. Het steenhuis werd niet bewoond maar bood in tijden van gevaar bescherming aan de heer en zijn gezin en de omwonende boeren. Als de laatste vluchteling in het steenhuis was gevlucht, werd de ladder achter hem opgehaald. Er was een waterput, een stookplaats en een voedselvoorraad. Als het voedsel op was, verscheen de gevaarlijkste vijand ten tonele: het spook van de hongersnood. Hij kon de belegerden na verloop van tijd dwingen zich als nog over te geven aan de belegeraars. Pas in de 16de eeuw, toen dikke muren niet meer bestand bleken tegen de zware vuurwapens, verloor het steenhuis zijn nut.

Veel Groninger borgen zijn als steenhuis begonnen. Gebouwd in de 13e en de 14e eeuw, waren ze toen iets bijzonders.

Er zijn maar enkele steenhuisen over: het steenhuis te Bunde en het Iwema steenhuis in Niebert. Belegeringen kwamen vaak voor in de strijd om de macht. Koningen en keizers hadden in de het afgelegen, soms moerassige en door veel water doorsneden Groninger land in feite minder in te brengen. Vandaar dat iedereen zijn gang kon gaan.

Heerden

Steenhuizen stonden op de erven van hoofdelingen. Dit waren in feite boeren die een heerd bezaten. Een heerd was een rijke (want van steen gebouwde) boerderij, die zich qua vorm ontwikkeld had uit een soort "hallehuis", waarin vee en mensen nog in een ruimte ondergebracht waren tot zgn. langhuizen. Sommigen van die boeren kregen een positie van hoofdelingen, een naam die aangeeft, dat zij in een bepaald gebied de verantwoordelijkheid hadden voor het leiden van de verdediging tegen gewapende overvallers en vaak ook rechten hadde t.a.v. rechtspraak en andere rechten die horen bij heerlijkheden: benoemingen in de kerk, collatierecht (heffen van belasting), jachtrecht, recht van zwanendrift en duivenvlucht e.d.

Van steenhuis tot borg

Het steenhuis werd soms uitgebreid met traptoren om de verdiepingen te kunnen bereiken. Woonvleugels werden bijgebouwd en een gevelsteen met wapenschild aangebracht, zodat het de allure kreeg van een adellijk onderkomen. Bij de drie Groninger borgen Fraeylemborg, Menkemaborg en Verhildersum is het oorspronkelijke steenhuis nog terug te vinden. In de keuken van de Fraeylemborg zijn zelfs nog drie schietnissen te zien. De bijbehorende boerderij bleef bestaan en bij de borg werden voorgebouwen gebouwd om de opbrengsten van het collatierecht te bewaren (het schathuis), voor paardenstallen en koetshuis en voor personeel.

Hoofdelingenfamilies breidden soms hun steenhuisen uit en gingen er in wonen. Later werden er bijgebouwen en vleugels aangebouwd. Doordat de familie niet meer zelf een boerenbedrijf hadden, waren deze gebouwen de schathuizen, waarin de "schatting"bewaard kon worden, stallen en dienstwoningen voor personeel.

Van de ongeveer 110 steenhuisen en borgen die in 1650 in de provincie Groningen gestaan hebben, zijn er nog maar een paar over en een deel daarvan is eerder een restant te noemen dan een borg. Zij hebben allemaal een bestemming gekregen, die weinig meer te maken heeft met het beheren van een landgoed of heerlijkheid.

Aristocratie

Van echte adel is echter meestal geen sprake. De benaming "hoofdeling" was niet erfelijk en men was evenmin door een vorst tot ridder geslagen of in de adelstand verheven op een enkele uitzondering na. Ook al waren soms door vorsten officiële heerlijkheidsrechten verleend, dan betekent dat nog niet, dat men in de adelstand verheven was. Men had in Groningen rond 1450 een eigen soort titel bedacht, die van "jonker". In Oost-Friesland is het de graaf Ulrick Cirksena die de Addinga's van Westerwolde tot de adelstandverheven, waardoor dezen zich in 1473 jonkers noemden. Pas vanaf 1515 zijn er enkele families echtgeridderd: Rengers, Lewe, Alma en later via rechten in Oost-Friesland ook Ripperda. De invloed van de stad Groningen op haar ommelanden doet zich gelden. Vanaf 1600 werd het voor patriciers uit vooral de stad Groningen mogelijk om zich de titel jonker aan te meten indien men een borg had gekocht. Smalend werd gesproken van "stadsadel", maar er kwam al met al een onderling afgesproken duidelijkheid over wie zich jonker mocht noemen en nog voor 1700 werden in Groningen de stand van jonkers gesloten.

Toch was de machtspositie ten opzichte van eigenerfde boeren zeer beperkt. Dit feit vormt ook de

achtergrond van de verhoudingen op het platteland in de 19e en 20e eeuw. Het boek "De Graanrepubliek" van Frank Westerman maakt duidelijk hoe de Groninger boeren zich heren konden wanen.

- a. **Ripperdagborg Oost en**
- b. **h. Ripperdagborg West.**

1. Terrein van de westelijke borg. 2. Boerderij Pettinga, de oude Vrouw Amkenheerd. 3. Terrein van de oostelijke borg. 4. Kerk van Winsum. 5. Station. 6. Voetpad naar de Meden. 7. Voetpad naar Schillingeham en Oldenzijl.

De grachten van de westelijke borg zijn grotendeels gedempt. Op het terrein staat nu een oorlogsmonument. Van het oostelijke borgterrein zijn de westelijke gracht en singel in beslag genomen door de spoorlijn.

De oudste geschiedenis van deze huizen, althans die van de vlak ten westen van het oude dorp gelegen borg, is zeer duister. De eerste gegevens die op deze borg kunnen slaan, komen voor in een akte van scheiding van 1445 tussen Evert Sickinghe en Hiddeke van Wijtwerd ter ene en Abeke en Hidde Onsta ter andere zijde.

Evert Sickinghe, die als hoofdeling te Winsum en proost te Loppersum voorkomt, moet voor 1475 gestorven zijn, kinderloos, want in dat jaar geeft zijn weduwe Amke aan haar neef Focko Ukens (Ripperda), een zoon van Unico Ripperda en Ulske Ukens, bij zijn huwelijk met Vrouke Onsta, een dochter van Abel Onsta van Sauwerd en Hille Jarges, de heerd, huizinge en heninge te Winsum, onder voorwaarde, dat zij, Amke, haar kamers aldaar mag behouden. Tot het tijdstip dat Winsum vrij zal zijn, zullen Focko en Vrouke bij vrouw Ulske te Farmsum wonen. Of dit gebeurd is, is onbekend, want Vrouke sterft reeds in 1477 en Focko in 1480, terwijl we niet weten wanneer Amke overleden is. Naar haar moet de '*Vrouw Amkenheerd*'

genoemd zijn, de boerderij bij de borg. Heeft deze naam die van Luyemaheerd vervangen? We weten het niet.

Focko Ripperda en Vrouke laten een zoon na, Peter, die voor 1524 sterft. Uit zijn huwelijk met Johanna Rengers wordt een zoon Focko geboren, die in 1533 trouwt met Anna van Ewsum. In 1541 komt hij voor als hoofdeling te Winsum. Nog altijd zijn er onder de Ripperda's moeilijkheden over de erfenis van proost Uneken en vrouw Ulske. Pas in 1552 komt een overeenkomst tot stand waarbij Focko de '*steden ende campen myt hoeren toebehoeren tho Winsum gelegen vrij ende ewelicken*' verkrijgt. Deze Focko speelt een grote rol in het politieke leven van die tijd. In 1565 of 1566 moet hij gestorven zijn. Hij is de vader van Peter, Asinge, Onno en Wigbolt, die als geuzen zo bekende geworden zijn. Na de '*beeldenstorm*' die zij in Winsum hebbe ondernomen, moeten zij uitwijken en worden hun goederen geconfisqueerd. Voor zijn vlucht heeft Peter in 1568 zijn huis te Winsum verkocht of verhuurd aan Hercules van Ewsum, met 120 grazen land daarbij behorende. Bij de borg wordt dan een zomerhuis genoemd.

Peter Ripperda sterft in 1574 in Oost-Friesland, enige jaren later, in 1578 weet de stad Groningen het goed te kopen. Van de tweede Ripperdaborg aan de oostzijde van het dorp, gaat de geschiedenis zeer ver terug. Omstreeks het jaar 1000 bezit het klooster Werden goederen te Winsum. Deze komen in 1284 in bezit van de commanderij te Warffum, waarvan ze een voorwerk gaan vormen. Dit voorwerk wordt in 1529 door Evert de Mepsche gekocht. Enige tijd daarna is het in bezit van de Ripperda's gekomen.

Of De Mepsche of Focko Ripperda er een adellijke woonstee heeft gebouwd is onbekend. In elk geval is het in bezit gekomen van Asinge Ripperda en zo deelt het het lot van de overige Ripperda goederen geconfisqueerd te worden in 1569. Het huis is dan reeds door ruiters en knechten zeer '*destrueert*'.

Asinge overlijdt in 1574 in Oost-Friesland en evenals de andere Ripperdaborg wordt ook deze gerechtelijk verkocht en ook nu (1584) is de stad Groningen koopster. Bij deze borg hoort dan 91 gras land. De stad die zich door de Ommelander politiek in Winsum bedreigd acht, krijgt door de aan koop van beide borgen met de daarbij behorende rechten de macht in dit dorp in handen. Ook na 1594 blijven de beide borgcomplexen aan de stad. Het ene, groot 120 grazen, verhuurd als '*Vrouw Amkenheerd*', het andere, groot 91 grazen, als het voorwerk te Winsum.

De oostelijke borg, van Asinge Ripperda, is al eerder verdwenen. In 1569 is hij al '*destrueert*' en waarschijnlijk nooit hersteld. In 1602 wonen op de borgstede op een klein heem in een hutje Johan Backer en zijn vrouw Grete. Ze zijn oud en arm en niet meer in staat zonder hulp hun vervallen huisje te herstellen. Ze vragen dan aan het stadsbestuur de stenen die nog in de grond zitten te mogen gebruiken tot opbouw van hun huisje.

Er bestaan in feite geen afbeeldingen van de huizen van Winsum. De tekening van Het huis te Winsum van een zekere Verregeen uit 1622 is een mystificatie. Welk huis het voorstelt is volkomen onbekend. Mocht dit wèl een borg bij Winsum voorstellen, dat is het wel een ontzettend groot gebouw geweest. Bron. 1).

De landerijen blijven tot in de 19e eeuw eigendom van de stad Groningen die ook de rechten heeft behouden. Pas in 1856 heeft de stad het collatierecht, afkomstig van het voormalige voorwerk verkocht.

De Ripperda's zijn dus na de Reductie niet naar Winsum teruggekeerd. Wèl hebben de afstammelingen van Asinge zich altijd 'van Winsum' genoemd

Noten, bronnen en referenties:

1. De Ommelander Borgen en Steenhuizen, door Wiebe Jannes Formsma, R.A. Luitjes-Dijkveld Stol en A. Pathuis.
2. A. Luitjes-Dijkveld Stol, Winsum verleden. Groningen 1957, blz. 34-122.

b. Voormalig borgterrein De Brake aan de overkant van het Winsumerdiep bij de de t-splitsing.

c. Voormalig borgterrein Blauwborg ter hoogte van de Potmaar= zijtak van Winsumerdiep. Aan de bomenrij is nog te zien waar de toegangsweg eindigt naar Blauwborg.

b. De Blauwborg en c. De Brake

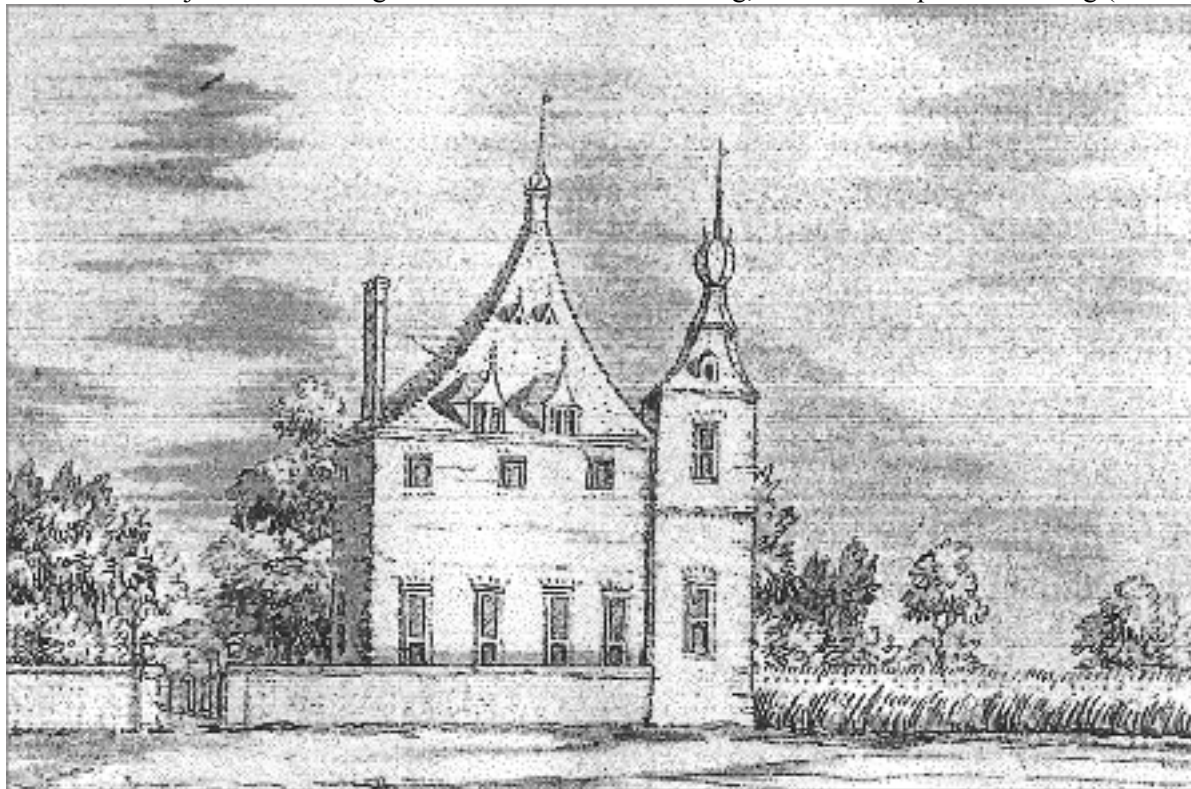
Aan de noordkant van het Winsumerdiep stonden ooit twee borgen, de Blauwborg en de Brake. De nieuwste wijken van Winsum-Obergum, de Brake I en II, zijn naar de borg De Brake genoemd. Wat nu de toegangsweg naar de Brake I is, de Braak-sterlaan, was toen een van de toegangswegen tot de borgen. Van de Brake zijn diverse afbeeldingen bekend. Anders is het gesteld met de Blauwborg, zo genoemd vanwege zijn blauwe dakpannen. Een tekening uit de zeventiende eeuw was tot nu toe het enige dat ons herinnerde aan deze borg, totdat onlangs uit particulier bezit een fraaie afbeelding opdook, waarop niet alleen het huis, maar ook de tuinaanleg vóór het huis is afgebeeld.

De borgen Blauwborg en De Brake lagen dicht bij elkaar, vanaf Obergum in oostelijke richting eerst de Blauwborg en dan De Brake. Een weg verbond beide terreinen. Nog weer wat oostelijker van De Brake lag langs het Diep een uitgebreid tichelwerk, waar volgens gegevens 'de beste Groninger baksteen' werd geproduceerd. Deze steenbakkerij leverde inkomsten voor de borgen.

Eigenaar van de Blauwborg was in de zeventiende eeuw onder anderen Jacob van Holtzapfel en later diens zoon Adolph. Aan deze eigenaren herinnert nog het, niet meer aanwezige bruggetje in de Trekweg naar Onderdendam over het Potmaar, de zogeheten Holzappeltil.

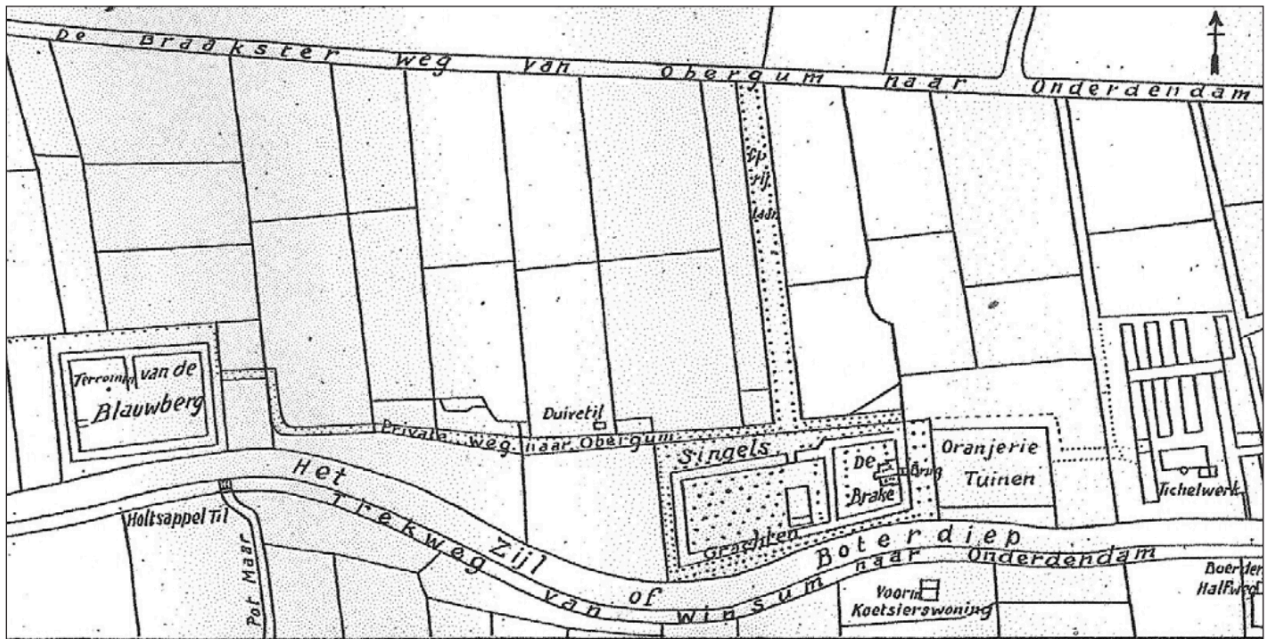
Na het overlijden van Adolph Holzappel werd in 1667 de borg aangekocht door Jan Lewe, zoon van Johan Lewe (Afb. 4) en Geertruida Alberda van de Borg Ewsum bij Middelstum. Jan Lewe was in eerste echt getrouwd met Wilhelmina Lewe van Klinkenberg en na haar overlijden met Anna Tjarda van Starckenborgh van de Borg Verhildersum. Hij was militair, commandant ritmeester, en zal zelf niet veel op de borg geweest zijn.

In 1705, na zijn overlijden, werd de borg verkocht aan jonkvrouwe Gesina Rengers, dochter van Egbert Rengers en Wilhelmina Polman van de Borg Tuwinga bij Ten Post. Zij was de laatste bewoonster en aan haar danken wij de fraaie aanleg van de tuinen rondom de borg, die we zien op de afbeelding (Afb. 2).

Blauwborg te Obergum uit de achttiende eeuw.

Plattegrond van beide borgterreinen, uit J. Vinhuizen, 'De Brake en de Blauwborg bij Obergum', in:

Maandblad Groningen 5 (1922/23) 125.

2. Tekening van de Blauwborg, onbekende kunstenaar, eerste kwart achttiende eeuw, particulier bezit.

De formele stijl van de aanleg is duidelijk uit de vroege acht- tiende eeuw. De hoofdas van het terrein loopt in het midden recht op de hoofdingang aan. Ter weerszijden zijn de beide tuin- delen volledig symmetrisch, zoals men dat graag zag in die tijd. In het midden van de hoofdas staat een zonnewijzer die aan beide zijden geflankeerd wordt door rijen gesnoeide buxus- of taxusboompjes in de vorm van 'op-één-gestapelde' bollen en piramiden. Daarnaast aan beide zijden geschoren bomen, vermoedelijk lindes. De uitgroei aan de voet van lindebomen kan tot ronde sokkels worden geknipt, maar is in deze tuin aaneen- gesloten tot een lage heg. De kruinen van de bomen zijn ook recht geschoren tot een soort heggen op hoge poten.

Aan de voorzijde van de tuin is een heg geplant als een muur met in het midden een verlaging om het zicht op het huis open te houden. Ervoor ligt een waterpartij ter afsluiting, met links een hekwerk en rechts een poort die toegang tot het terrein geeft.

Op de afbeelding staan drie mensen en een hond. Van een man en een vrouw in werkdracht is duidelijk waar ze mee bezig zijn: met een juk op de schouders halen zij emmers water. De derde figuur, de man achter de heg links, heeft een lange stok in han- den met aan het uiteinde een soort schaar, bedienbaar middels een touw. Hiermee knipt hij takken af die na de jaarlijkse scheerbeurt rond de langste dag in juni weer uitgegroeid zijn en zo de gesnoeide rechte lijnen verstoren.

Niet in beeld, maar zeker ergens op het terrein aanwezig, is een snoeiwagen, een soort houten staketsel met een ladder en op wielen gemonteerd, zodat het hulpje van de tuinman de wagen voort kon duwen tijdens het snoeien van de rij lindebomen en de tuinman boven aan het werk kon blijven. Deze snoeiwagen was hoog genoeg om ook de bovenzijde van de bomen af te kunnen toppen.

De hond springt vrolijk voor de waterdragers uit.

Omstreeks 1739, wanneer de bewoonster overleden is, wordt de borg aangekocht door de eigenaren van de Borg de Brake, de familie van Nijeveen. De Blauwborg wordt gesloopt en de gronden van de borg worden bij de gronden van De Brake gevoegd.

Freerk J. Veldman in Infobulletin Historische Vereniging Winsum Obergum.

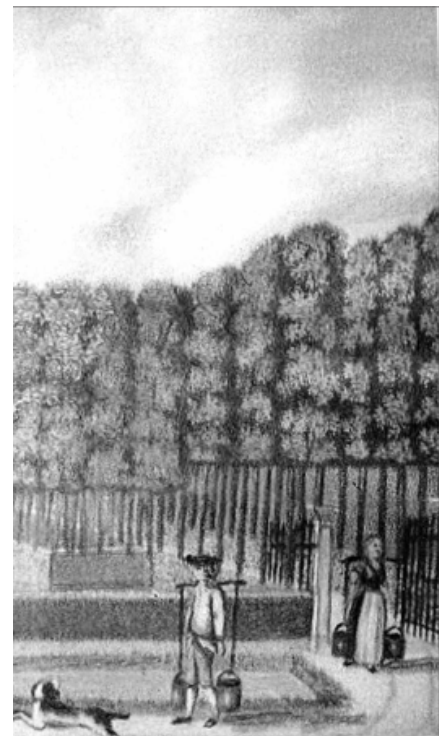
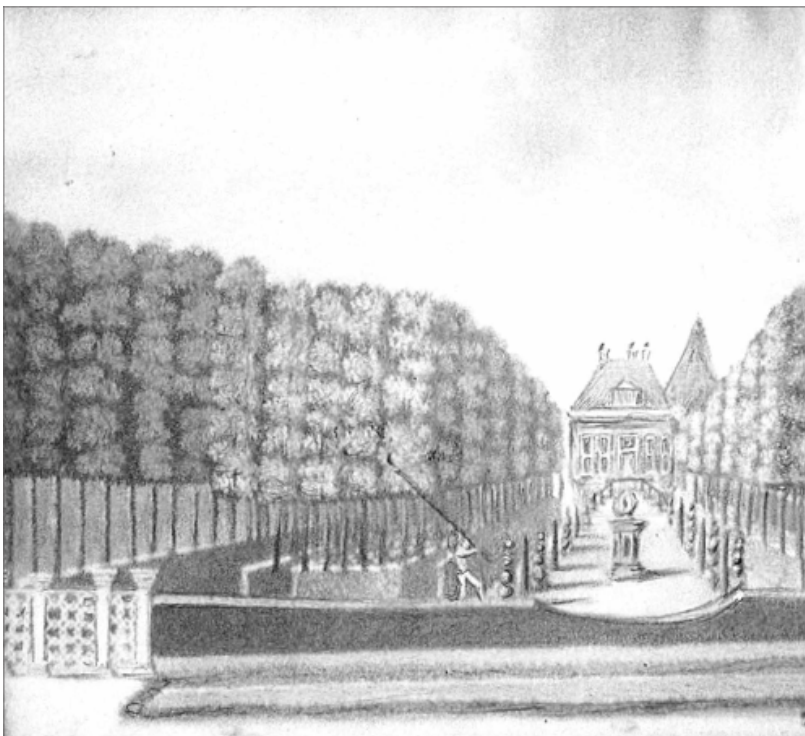

Foto de Brake uit 1856.

d. Borgterrein voormalige Tammingaborg.

De **Tammingaborg** was een **borg** bij **Bellingeweer**. De borg stond ook bekend als het *Huis te Bellingeweer*. De borg wordt voor het eerst genoemd rond **1400** als deze bewoond wordt door Onno Tamminga. Tot in de **achttiende eeuw** blijft het huis in bezit van een Tamminga. Bekend is dat vanaf **1732** de latere dichteres **Clara van Sytzama** met haar vader en stiefmoeder Geertruida Foek van Burmania het huis bewoont. De eigenlijke borg is in **1820** gesloopt. Ter plaatse werd een groot herenhuis gebouwd. Het borgterrein werd uiteindelijk opgenomen in het uitbreidingsplan van Winsum en bebouwd met huizen. De borgstee en de gedeeltelijk gedempte binnengracht zijn daarbij gespaard gebleven.

Tijdens renovatiewerkzaamheden aan hertenkamp 'De Borgstee' in najaar 1999 heeft de werkgroep Archeologie van de Historische Vereniging Winsum-Obergum talrijke bijzondere vondsten gedaan.

